

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΔΡΟΣΟΣ

MARTHA C. NUSSBAUM, *NOT FOR PROFIT. WHY DEMOCRACY NEEDS THE HUMANITIES*. PRINCETON N.J.: PRINCETON UNIVERSITY PRESS, 2010

Σε μια παγκόσμια συγκυρία όπου το μέλλον τόσο των ανθρωπιστικών σπουδών όσο και της δημοκρατίας διαγράφεται ζοφερό, το βιβλίο της Nussbaum είναι ακριβώς αυτό που δηλώνει: ένα μανιφέστο για την υπεράσπιση των δημοκρατικών αξιών μέσα από την καλλιέργεια και ανάπτυξη της ανθρωπιστικής παιδείας.

Η συγγραφέας βλέπει πίσω από την κρίση του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος που ξέσπασε το 2008 και βρίσκεται σε εξέλιξη με απρόβλεπτες συνέπειες, μια άλλη βαθύτερη και “σιωπηλή” κρίση που εξαπλώνεται επίσης σε παγκόσμια κλίμακα με σοβαρά και πιο μακροπρόθεσμα διακυβεύματα για τον πολιτισμό μας. Πρόκειται για τον μονομερή προσανατολισμό των εθνικών συστημάτων παιδείας σε κατευθύνσεις που κρίνονται ως άμεσα “κερδοφόρες” σε βάρος εκείνων που αξιολογούνται ως “μη ανταποδοτικές” και αντιμετωπίζονται ως περιττές δαπάνες πολυτελείας.

Η φιλοσοφία και οι καλές τέχνες βρίσκονται στην κορυφή του καταλόγου των προγραφών. Οι αντίστοιχες περικοπές των δαπανών και η αναδιάρθρωση του *curriculum* των σπουδών σε βάρος αυτών των πεδίων, διαφέρει από χώρα σε χώρα, όμως η τάση είναι έκδηλη παντού· ακόμα και στις ΗΠΑ όπου υπάρχει η ισχυρότερη και πιο ενδιαφέρουσα παράδοση καλλιέργειας των λεγόμενων *humanities*. Η ηγεμονία της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας επιβάλλει προκρούστεια το μοντέλο της αγοράς ως οργανωτική αρχή κάθε πεδίου κοινωνικότητας, συμπεριλαμβανομένης και της παιδείας.

Η στρατηγική του μανιφέστου της Nussbaum δεν είναι αμυντική ούτε απολογητική. Ριζωμένο στο πλούσιο φιλοσοφικό της έργο και εμπλουτισμένο από τις εμπειρίες τα πορίσματα των παιδαγωγικών πειραμάτων και από τη γνώση ετερόκλητων παιδαγωγικών παραδόσεων, είναι προσανατολισμένο στην προοπτική της παγκοσμιοότητας και των απαιτήσεων που προβάλλει η ανάγκη διαμόρφωσης συνειδήσεων για τους πολίτες του κόσμου.

Στον πυρήνα της προβληματικής της βρίσκεται η νοηματοδότηση της





Λίγο αργότερα, το παιδί αρχίζει να αποκτά επίγνωση της σωματικής του ανημπορίας και της εξάρτησής του από αυτήν. Αυτή η τραυματική και αγωνιώδης αίσθηση βιώνεται ως ντροπή και αηδία και έρχεται σε ασυμφιλίωτη σύγκρουση με τη νοσταλγία της αρχαϊκής του τυραννικής παντοδυναμίας. Ένας δρόμος εξόδου από αυτή την εσωτερική σύγκρουση είναι η προβολή αυτής της αίσθησης αηδίας για την ίδια τη σωματικότητα και θνητότητά του προς εξωτερικά αντικείμενα: προς άλλους ανθρώπους ή ομάδες ανθρώπων (άλλων φυλών, άλλων σεξουαλικών προτιμήσεων, άλλης κουλτούρας, άλλης κοινωνικής τάξης). Αυτό είναι η αρχή μιας στρεβλής, ανορθολογικής, οιονεί “μαγικής” σκέψης, όπου ο εξωτερικός κόσμος διαιρείται σε “αγνό” και “μιασμένο”, εξορκίζοντας έτσι τον εσωτερικό μας διχασμό.

Η μανία του ελέγχου επί των άλλων, αλλά και του εσωτερικού ψυχαναγκασμού έχει την αρχή της σε αυτή την αρχική προβολή (“projective disgust”). Ο ανορθολογικός πόθος να διατηρήσει κανείς την ψευδαίσθηση ότι είναι άτρωτος είναι που οδηγεί στην ασίγαστη αγωνία να ελέγξει τα πάντα· να αναπαράγει την φαντασιακή διαίρεση του κόσμου, στον εαυτό του αφενός και στο προς έλεγχο υπόλοιπο αφετέρου. Η μη συμφιλίωση με τον ευάλωτο και τρωτό χαρακτήρα της δικής του φύσης πληρώνεται με το νόμισμα της απανθρωποποίησης του άλλου που είναι διαφορετικός από τον ίδιο. Δεν υπάρχει λύση στο αδιέξοδο αυτό, άλλη από τον μετριασμό του εσωτερικού διχασμού, μέσα από την ανάπτυξη της αυτενέργειάς του, της ανεξαρτησίας του και συγχρόνως της μαθητείας του στην αναγνώριση και κατανόηση των άλλων ως ομοίων του. Αυτό μας καθιστά κοινωνικά και ανθρώπινα όντα. Η ηθική μας ανάπτυξη περνάει λοιπόν μέσα από την καλλιέργεια της ικανότητάς μας να διεισδύουμε φαντασιακή στη θέση των άλλων. Αυτή η ικανότητα ενσυναίσθησης [empathy] που παρατηρείται και στα πιο ανεπτυγμένα πρωτεύοντα δεν επαρκεί για τη διαμόρφωση αισθημάτων συμπάθειας [sympathy] ούτε συνιστά καθαυτή ηθική στάση, αλλά αποτελεί μεγάλο αρωγό και προμηθευτή του δυναμικού της ηθικότητάς μας.

Ούτε η συμπόνια [compassion] που γεννά η ικανότητα ενσυναίσθησης αποτελεί καθαυτή ηθικότητα: μπορεί κάλλιστα να μεροληπτεί υπέρ του πλέον οικείου και συγγενούς και να συμμαχήσει έτσι με τα αντικοινωνικά αισθήματα της αηδίας και της ντροπής, οδηγώντας σε ομαδικές εκδηλώσεις φυλετικών και λοιπών διακρίσεων και προκαταλήψεων. Όπως έχουν δείξει η ναζιστική εμπειρία, αλλά και πειράματα όπως εκείνο του Milgram και το “πειράμα φυλακής” του Στάνφορντ, οι άνθρωποι είναι σε θέση να διαπράξουν τις χειρότερες ωμότητες συμμορφούμενοι με τις διαταγές ανωτέρων ή σε αλληλεγγύη με το



ομαδικό πνεύμα ίσων τους. Και στις δύο περιπτώσεις, εκείνο που απελευθερώνει το καταστροφικό και εγκληματικό δυναμικό της φύσης τους είναι: α) η ανωνυμία τους μέσα στην ομάδα που τους “απαλλάσσει” από την υποχρέωση να είναι προσωπικά υπεύθυνοι για τις πράξεις τους· β) η απο-ανθρωποποίηση των άλλων που βρίσκονται υπό τον έλεγχό τους· γ) η απουσία μίας έστω κριτικής φωνής ανάμεσά τους, γεγονός που θα ανέτρεπε την ομοιογένεια και το αυτονόητο της ανεύθυνης ομαδικής συμπεριφοράς.

Από αυτή την άποψη, αναδεικνύεται η αξία της ανάπτυξης των αισθημάτων συμπάθειας όχι μόνον για τους οικείους, αλλά για έναν όλο και διευρυνόμενο κύκλο που τείνει να συμπεριλάβει όλη την ανθρωπότητα, αλλά και όλη την πλάση. Η διαπαιδαγώγηση που μας συμφιλιώνει με την δική μας αδυναμία ως κάτι για το οποίο δεν πρέπει να νιώθουμε αποστροφή είναι εκείνη που μας καλ-λιεργεί και τη συμπάθεια προς τους άλλους που μοιράζονται μαζί μας την ίδια ευάλωτη φύση. Η εσωτερική μας ωρίμανση αναπτύσσει και την ηθική μας υπευθυνότητα για τον εαυτό μας και τους άλλους. Κυρίως όμως καταφάνεται η κρίσιμη σημασία της κριτικής σκέψης, αλλά και την παρρησίας εκφοράς της. Αυτή είναι η πεμπτοσύια της παιδείας που χρειαζόμαστε. Παιδεία που δεν έχει τίποτα το ποσοτικά μετρήσιμο ή το αγοραία πληρωτέο.

Εδώ είναι που η προβληματική της Nussbaum συναντά την παιδαγωγική του Σωκράτη. Η συνεχής αυτοεξέταση, η αδιάλειπτη διερώτηση των ασαφών αξιών και νοημάτων, η παρρησία της κριτικής απορίας για τη σημασία των σκοπών του βίου. Αυτοί είναι οι δρόμοι της προσωπικής ηθικής και πολιτικής ευθύνης, της γνήσιας κοινωνικότητας και της γνώσης που δεν κατακερματίζεται σε τεχνικές γνώσεις στην υπηρεσία αστόχαστων σκοπιμοτήτων. Αυτή η ε-γρήγορη του πνεύματος πώς μπορεί να καλλιεργηθεί;

Ο χειρότερος δρόμος είναι οι νεκρές αίθουσες διδασκαλίας με τους αγορεύοντες (ή υπαγορεύοντες διδάσκοντες) και τους παθητικούς μαθητές ή φοιτητές που αποθηκεύουν άκριτα πληροφορίες. Αντλώντας από θεωρητικούς και πρακτικούς πειραματισμούς [...] η Αμερικανίδα φιλόσοφος μας δείχνει ανάγλυφα την ζωτική αξία του παιχνιδιού, της τέχνης, της ποίησης, του χορού<sup>1</sup> που σε συνδυασμό

1. Αφήνει τον αναγνώστη να εκτιμήσει μόνος του (μόνη της) την αξία του γεγονότος ότι η μητέρα του νομπελίστα της πολιτικής οικονομίας Amartya Sen υπήρξε μια από τις αγαπημένες μαθήτριες της σχολής του Tagore, ο οποίος με τόση ευαισθησία και διορατικότητα αξιοποίησε τη σημασία του χορού για να βοηθήσει τις γυναίκες μαθήτριές του να συμφιλιωθούν με τον εαυτό τους και την ταυτότητά τους και να αναπτύξουν την ανεξαρτησία της δικής τους προσωπικότητας, μέσα σε μια κοινωνία που τόσο τις υποβίβαζε.



με την εξοικείωση των μαθητευομένων να θέτουν συνεχώς τα γιατί τους και να εξοικειώνονται με την επιχειρηματολογία υπέρ και κατά των θέσεών τους. Διαδικασίες που ο συνδυασμός τους συνθέτει ζωντανά βιώματα ζωής.

Η σωκρατική μέθοδος συμπληρώνεται και εμπλουτίζεται με τις γνώσεις που μας έχει δώσει πλέον η επιστημονική έρευνα της ψυχικής εσωτερικότητας, καθώς και με τις εμπειρίες που προέρχονται από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα στον παγκοσμιοποιημένο μας πνευματικό ορίζοντα.

Πουθενά αλλού δεν χαρακτηρίστηκε η παιδεία περισσότερο από αυτή την φιλοσοφία από όσο στην ηγέτιδα παγκοσμίως κοινωνία των ΗΠΑ. Ενώ η προσήλωση στην παθητική και όλο και περισσότερο απανθρωποποιημένη τεχνική κατάρτιση είναι που χαρακτηρίζει τις τριτοκοσμικές χώρες και από τη δεκαετία του 80 δυστυχώς και την γηραιά (από πολλές απόψεις ήπειρο). Όχι μόνον στα κατώτερα επίπεδα της εκπαίδευσης, αλλά και σε πανεπιστημιακό επίπεδο, η ίδια αντίληψη της ενεργητικής και παιγνιώδους μάθησης (όπως π.χ. η άσκηση του φοιτητή να αναπτύξει την επιχειρηματολογία υπέρ μιας φιλοσοφικής θέσης με την οποία ο ίδιος διαφωνεί) δημιούργησε όχι μόνον επινοητικούς και πρωτοπόρους επιστήμονες, αλλά άφησε στους *alumni* των καλύτερων επιστημονικών ιδρυμάτων, μια ευτυχή ανάμνηση για τη δημιουργικότητα των χρόνων μαθητείας τους. Η κουλτούρα και η πνευματική ευελιξία και η κριτική τόλμη που απέκτησαν δεν έμεινε αναξιοποίητη από τις μεγάλες επιχειρήσεις, παρότι ο σκοπός (και μάλλον ακριβώς για αυτό) της παιδείας που έλαβαν δεν ήταν το κέρδος.

Και είναι ανάμεσα σε αυτούς τους ευγνώμονες απόφοιτους, τους πλέον επιτυχημένους οικονομικά, από όπου προέρχονται οι ευεργέτες και χρηματοδότες των ανθρωπιστικών σπουδών στα Πανεπιστήμια τους. Αυτό αντισταθμίζει εν μέρει την όλο και εντονότερη απαξίωση με την οποία αντιμετωπίζουν οι κυβερνήσεις αυτές τις “περιττές” και “μη κερδοφόρες” σπουδές. Πόσο διαφορετική είναι το κλίμα στην Ευρώπη, μας το λέει εύγλωττα το επεισόδιο που αναφέρει η Nussbaum. Ένας Άγγλος καθηγητής φιλοσοφίας σε ένα τμήμα που προέκυψε από τη σύμπτυξη δύο παλαιών τμημάτων φιλοσοφίας και πολιτικής επιστήμης, υποβάλλοντας μια πρόταση έρευνας και διαπιστώνοντας ότι είχε, σύμφωνα με τις προδιαγραφές, το περιθώριο να προσθέσει έξι ακόμα λέξεις, διάνθισε απλώς το κείμενό του με την λέξη “εμπειρικό” έξι φορές, ώστε να αυξήσει τις πιθανότητες έγκρισης!

Σε μια εποχή που η ίδια η Αμερική δεν δείχνει να αντιλαμβάνεται την αξία ενός από τους πλέον κρίσιμους συντελεστές της πρωτοπορίας της, η Ευρώπη φαίνεται να επιλέγει ως “εκσυγχρονισμό” και “εξαμερικανισμό” το μοντέλο παιδείας των τριτοκοσμικών χωρών.



Αυτό είναι ένα φως. Είναι άραγε το φως μιας νέας αναγέννησης ή απλώς η ύστατη αναλαμπή ενός πολιτισμού που ρίχτηκε στην πυρά ως μη κερδοφόρος;

Η υπεράσπιση των τεχνών και των ανθρωπιστικών γραμμάτων βρίσκει ακόμα συνηγόρους με την φιλοσοφική παιδεία και την πολιτική διαύγεια της Martha Nussbaum.

